

Адольф МУШГ

ТРИНАДЦЯТЕ ТРАВНЯ

Вам, вельмишановний пане колего, буде нелегко дати чіткий виклад моєї справи. Не щодня доводиться вам обвинувачувати професора кримінального права, до чийх порад ви принагідно вдавалися. У чому мене обвинувачувати? У вбивстві? У вбивстві внаслідок психічного стресу? У раптовому потьмаренні свідомості, внаслідок чого сталася смерть іншої особи?

Про визначення моїх мотивів хай турбується колега Магрудер або хтось інший із достойників — треба ж якось виручати владу. Адже це на ній лежить обов'язок пояснити громадськості, чому людина мого фаху в ту мить, коли їй мають вручити ступінь почесного доктора університету в Раураку, раптом ні з того ні з сього стріляє у свого хвалителя, колегу Бікеля.

У себе в камері я вичитав із газет, що дехто розцінює мій незбагнений вчинок, як «трагічне непорозуміння». На думку інших коментаторів, у той *dies academicum*¹, урочистість якого ще дужче підсилювала святково вбрана публіка та кілька пишних композицій з гладіолусів, — один букет тицьнули мені в руку, як це видно на газетних фотографіях, знятих ще «до того», — мав місце такий собі стрибок у новий вимір зла. Фотографії, зняті «після того», зафіксували все, що відбулося, з точністю аж до смішного: цілковита невіра, для якої «розгубленість» була б надто м'якою назвою, вимальовується на всіх обличчях; дружини — в тому вигляді, в якому вони з'являються разом із чоловіками тільки на урочистих прийомах, — учепилися за їхні скам'янілі плечі, сховані під сюртуками. Міністр освіти присів за стільцем, наче боїться, що той навіжений, який стоїть отам, попереду, в своєму все ще ніби святковому, але вже страхітливо-чорному вбранні, другим пострілом поцілить у нього. Але той шаленець — це я, пане колего, — який умить перетворився з мало не свіжоспеченого почесного доктора в істоту з іншого виміру, отож той навіженець, глянувши на задимлений ствол свого пістолета, кидає його слідом за гладіолусами, які викинув уже за мить до того, — кидає на прикрашену сцену, де пан декан Бікель застиг у лиховісно-спокійній позі, — отож я кидаю пістолет і тепер здаюся не менш спокійним, ніж він. Наш колега не мучився — я

¹ Академічний день (лат.).

влучний стрілець, коли треба. (Це аж ніяк не пом'якшує моєї провини, пане колего. Хто довів, що в нього тверда рука, той не може страждати на запаморочення свідомості, той — убивця). Два чи три охоронці порядку, які були зовсім зайві на тому академічному дійстві й куняли біля дверей, з'явилися на сцені запізно. Хіба могли вони подумати, що до такого дійде? І пожежникам, які наглядають за порядком у будинку конгресу під час значних церемоній, не було чого тут робити, так само як і університетському кур'єрові в його традиційному двоколірному костюмі.

Не треба було так накидатися на мене. Я без заперечень дав себе забрати. Мій вихід відбувся, природно, не так, як годилося б, не з тією гідністю, з якою ми, майбутні почесні доктори, виступаємо на чолі наших факультетів. Не маю сумніву, що пан Краузе, видатний дослідник бджіл, та пан Бок, патрон легастенічних шкіл¹, тим часом уже одержали свідоцтва про свої почесні звання. Адже всім відомо, які то заслужені люди. А про мене так уже не скажеш, і це вам, вельмишановний пане колего, належить знайти тепер прийнятну формулу для означення моєї особи, уявлення про яку так різко змінилося в очах громадськості.

Я міг би сам запропонувати вам таку формулу, але я, природно, не хочу підірвати довіру до вашої праці. Адже я знаю, скільки сил ви в неї вклали протягом усього свого життя. З того факту, що тільки сьогодні я зміг побачити відеорепортаж про свій відхід з поля бою, я можу здогадатися, по якій лінії ви збираєтесь аналізувати те, що сталося в будинку конгресу. Мабуть, ви не вважали за потрібне, щоб я милувався наслідками свого вчинку. А тепер дійшли висновку про наявність у мене честолобства та манії величності такого розмаху, що від них уже легко перекинути місток, хай який хисткий, до мого громадянського статусу. Це початок тлумачення, *вашого* тлумачення, і я бачу, яке воно у вас вимальовується. Ви виходите з того, що я мав відчутти радість, пекельну радість, знов побачивши себе на екрані, де я кидаю на підлогу гладіолуси і стріляю з пістолета, утішаючись тим, як пан декан Бікель у самому розпалі перелічування моїх заслуг хапається за голову (хоч я поцілів його в серце), як він, нічого не розуміючи, падає навznak і лежить нерухомо, а сувій пергаменту, який він мав вручити мені, відкотився на крок далі, і навколо така тиша, що було б, певно, чути дзиччання телевізійних камер,— проте вони тоді мовчали, аж поки почались оті моторошні сцени, до яких навіть об'єktiv не міг лишитися байдужим. Бо геть розгублений і приголомшений оператор, як видно, несамохіть почав знімати такі величезні панорами, якими я ще замолоду захоплювався у фільмах Штаудте². Через це ота плівка стала неабияким документом. Вона показала,— щоправда, тільки уривками, але дуже переконливо,— як весь факультет, здебільшого ще у мантиях, атакував сцену; такий штурм зробив би тим панам ще більше честі, якби вони (камера засвідчила це безжально) не вичікували, поки мене скрутять охоронці порядку,— бо панові декану Бікелю ніхто вже допомогти не міг.

Так, я все це бачив, мені ще тоді показали цей репортаж— і не варт було показувати його мені вдруге. Я бачив, як у тій метушні декілька розважливих чоловіків почали сперечатися, чи треба схопити зброю, з якої я стріляв, чи краще її не торкатись,— аж поки професор-ветеринар Гутмахер, кинувся до пістолета,— згадавши, мабуть, оті розповіді з історії світової війни, коли хтось свідомо накривав своїм тілом гранату і коли вона вибухала, розірвавши його на шматки, а товаришів не зачіпало, і герой здобував право бути похованим із залізним хрестом на грудях. У цьому випадку жертви не вимагалось, але це аж ніяк не принижує мужності моїх достойних колег. Не втратив самовла-

¹ Школи для учнів, яким важко дається читання.

² Штаудте, Вольфганг — відомий німецький кінорежисер, з 1954 р. працює у ФРН.

данья, по суті, лише оператор: він крутив і крутив свою камеру, аж поки не стало плівки. Для нього цей спокій міг обернутись прикрістю — адже таким моторошним документом премії не здобудеш. Зате він весь час проходить перед моїм внутрішнім зором, там він і закарбувався, коли я так раптово порушив звичний перебіг свого життя. Я був у ті хвилини дуже пильний — не холоднокровний, пане колего, а саме дуже пильний.

Я, звичайно, розумію, що ці мої слова здадуться вам відвертим глузуванням і тільки зміцнять вашу переконаність, що ви діяли правильно, не так приховуючи від мене той документ про мій вчинок, як просто не показуючи його мені. Не треба було, щоб я дістав від нього подвійну втіху. Таке тлумачення, з яким, безперечно, погодиться й колега Макгрудер, близьке до істини, але разом з тим воно й дуже помилкове, аж мені трохи смішно.

Моя веселість, з якою я згадую про ті події, не має на меті познущатися з бідолашного Бікеля. Ви надто добре знаєте наше суспільство і повинні розуміти, що свою манію величності я не міг би задовольнити краще, як отим моїм підвищенням до рангу почесного доктора. Ще якихось тридцять секунд — і я був би на вершині успіху, як ви й бажали мені, шановний колего; ви ж бо так вихваляли мене як почесного доктора, бо сподівалися, що я теж вихвалитиму вас, — після деякої перерви, зрозуміло, перерви, якої пристойність вимагає у професорському товаристві. І ось тепер ваш хитромудрий задум провалився. Одначе не переоцінюйте моєї зловтіхи — зрештою, я потерпів більше. Для честолюбного науковця в'язниця або, якщо менене зраджують передчуття, психіатрична лікарня — не найкраще місце для довічного перебування. І я аж ніяк не хотів би так закінчити — наче якийсь нікчемний Герострат або Наполеон. Якщо цей лист і має якусь мету, то це прохання не піддавати сумніву мою осудність — а ви здатні це зробити, щоб заспокоїти і власне сумління, і тривогу наляканої громадськості.

Це був би, звичайно, найлегший спосіб зробити мій вчинок прийнятним для людського загалу. Адже всі потай переконані, що кожен професор має бути трохи схибленим. І коли він застрелив безневинного колегу, то хоч він і діяв украй ненормально, але все ще у межах своєї норми. Отож для вас великою спокусою буде врятувати в такий спосіб свою професорську гідність, пославшись на всім зрозумілу схожість між генієм і божевільним. Якщо я діяв як божевільний, то це виправдає принаймні те, що високоповажний факультет аж до тринадцятого травня був готовий ушанувати мене як генія. До того ж дуже поширена думка, що професор професорові ока не видовба, сприятиме успіхові ваших намагань і — якщо я правильно простежую хід вашої думки — в кінцевому підсумку піде й мені на користь. Тобто дасть мені змогу безкарно дожити віку в психіатричній лікарні. Якщо ви надумаете помилувати мене в такий спосіб, то всі звичаї будуть на вашому боці. Правду кажучи, я таки боюся, що ви вже твердо вирішили вести обвинувачення саме в цьому напрямку.

Шановний колего, я боюся ще більшого. Боюся, що представити мою справу як справу божевільного аж надто звабливо для вашого жвавого розуму, для вашої всім відомої діалектики. Таке тлумачення поставить перед вами спокуси, перед якими ви не зможете встояти. І, вкладаючи вам у голову це тлумачення, я водночас сподіваюсь унеможливити його, позбавивши його всякого інтересу. Ви ж не захочете повторювати за мною те саме, що я, обвинувачений, запропонував вам. Ви скажете (я маю на увазі: ви цього вже *не* скажете): «Отже, панове присяжні...» Правда, оскільки я визнав себе винним, нам навіть не потрібні будуть присяжні. Отож ви скажете (тобто уже *не* скажете): «Отже, панове судді, що ж іще лишається робити геніальному, але, як ви чули, параноїдно-шизоїдному професорові карного права, після того як він, старанно пригнітивши в собі свою очевидну хворобу, досяг

найбільшого, чого тільки можна досягти в його становищі: написав дві книжки про реформу карного права, з яких одна стала підручником, здобув визнання в усьому світі, став членом і почесним членом кількох академій та кількох добровільних товариств поборників права, увійшов до президії Міжнародного суду, а оце тепер, на довершення всього, дістав ступінь почесного доктора у своєї *alma mater* ¹...» Це ви, мабуть, таки змушені будете сказати, пане колего, бо воно знімає відповідальність і з вас, і з факультету, який збирався гідно вшанувати мене, і почасти перекладає провину за неправильну оцінку моєї особи на ширші кола інтелігенції наших західних країн. Може, для вас буде й трохи принизливо вдатися до такого провінційного, такого примітивного аргументу, — адже це зведе високоповажний факультет вашого міста до дуже пересічного рівня й поставить під деякий сумнів питання про «вершину», — але, виходячи з вашої психології, ви будете змушені вдатися до нього. І якби я вас не попередив, ви б і далі вели в тому самому — може, навіть піднесеному — тоні: «...бо якщо він хотів вивершити справу свого життя в стилі параноїка, то йому лишалося тільки зруйнувати все одним ударом!» — цей нищівний висновок (для деяких простаків, може, навіть і не такий уже очевидний) ви ще й зміцните прикладами. Мовляв, траплялося, що пожежники, домагаючись здійснення своїх потаємних бажань, виступали як палії, поліцейські — як терористи, проповідники моралі — як гвалтівники дітей, довірені особи — як розтратники, студенти, що прагнули соціальної справедливості, — як убивці. Перелік буде неповний, але ви остережетесь доповнити його в такий-от, скажімо, спосіб: зразкові солдати — як жорстокі душогуби, статечні фізики-атомники — як прихильники атомного бомбардування Хіросіми, добропристойні громадяни — як аматори порнографії і таке інше. Взагалі, пане колего, не рекомендується надто загострювати двобічність моралі й злочину, зважаючи на безпосередність сприйняття подібних істин простолюдом. Вам не слід ганьбити наших поліцейських, пожежників, консультантів із соціальних проблем тощо тільки задля того, щоб запроторити мене до божевільні. Суспільство вам за це не подякує, йому ці люди потрібні, йому потрібна віра в їхню бездоганність. Краще згадайте про поодинокі випадки. Немає нічого переконливішого, ніж поодинокий випадок, коли треба розтлумачити зв'язки, що їх хочуть залишити без наслідків. Офіцери, що зраджують батьківщину, урядовці, які луплять хабарі, ніколи не були чимось іншим, як поодинокими випадками. Поодинокий випадок — це ненадійна, але необхідна ланка між дійсним і немислимим. Громадськість хоче і того й того, прагнучи водночас і спокою і втішного відчуття страху. Дайте їй і те, й те, але покажіть, як можна відокремити одне від другого. Те, що я — поодинокий випадок, людина геніальна, але хвора, знаменита, але химерна, здатна часом на непередбачені вчинки, — усе це громадськість прийме від вас на віру. Якщо логіка може перейти в божевілья, то цілком логічно, що видатний фахівець карного права припускається екстремального карного вчинку. Таке психологічне пояснення полестить інтелігенції і матиме безперечний успіх.

Воно *мало б* успіх, пане колего, але оскільки ви, як я вже казав, навряд чи захочете перейняти цю аргументацію від мене, винуватця у ваших очах, то вам цей успіх непотрібний. Це також звільняє вас від прикрого обов'язку звинуватити у таємній схильності до злочину людину, яка протягом тридцяти років боролася за поліпшення умов відбування кари засудженими. Для цього аргументу вам навіть не знадобилося б багато красномовності. Такі погляди мають давню традицію в народі, їх проголошують мало не за кожним столом. Але для такого поборника права, як ви, не годиться вдаватися до цього сумнівного

¹ «Живлюща мати» (лат.) — традиційна образна назва навчального закладу щодо його вихованців.

пояснення, хай би воно й саме напрошувалось. Ви гірший юрист, ніж я, але й це не дає вам права розхитувати підвалини правової держави, щоб урятувати своє обличчя.

Як же вам бути?

Щодо мене, то я аж ніяк не хочу, щоб мене посадили до божевільні. Думка про те, що мені довелося б жити у виняткових умовах, які ви хочете для мене створити, жахає мене і водночас розважає. Але, зрештою, хіба можете ви покарати мене з усією суворістю? Адже ця кара була б не тільки відплатою за мій злочин, а й вашим замахом на ступінь почесного доктора; запроторити мене до в'язниці означало б пролити сумнівне світло на устрій вашого світу. Якби я, згідно із звичаєм і правом, підлягав покаранню, то й ви і вам подібні теж підлягали б цьому, бо ж протягом багатьох років я був у вашому світі шанованою людиною. Горе вашому виступу в суді, горе вашій репутації, якщо ви визнаєте за моїм пострілом бодай тіль розсудливості! Щоб у такий спосіб вийти із складного становища, щоб мати змогу засудити мене до раціональної і справедливої карі, ви мусили б спершу глибоко проаналізувати ваше суспільство та його устрій, а для цього вам, очевидно, треба було б бути найвизначнішим адвокатом усіх часів. Краще не вдавайтеся до такої спроби, колего. Це не вашої компетенції справа. На державу, якій ви служите, не слід накликати підозру з приводу будь-якої дрібної події, що в ній відбувається. Подайте краще отой постріл на зборах високого товариства так, ніби він пролунав, наче грім з ясного неба. Витлумачте справу так, ніби стріляти міг тільки божевільний, і не піддавайте її ретельному розгляду. Доведіть краще, що з мого божевілья (поодинокий випадок!) аж ніяк не впливає висновку про божевільність усіх, хто брав участь у святі, яке влаштували на мою честь. Божевілья — це дух з іншої планети, який носить, де тільки схоче, а для злочину в юридичному розумінні слова потрібне якое пояснення.

Отож ваш виступ у суді являтиме собою (якщо я правильно оцінюю вас) один-єдиний заклик: заплющити очі на мій вчинок.

Може, я перешкоджу вам виступити гідно тим, що підказую вам ці тези? Боюся, що ні. Для цього ваша пиха мала б переважати вашу нікчемність. А ваша нікчемність велика, любий колего, ви самі це знаєте. Ви не можете просто вирвати ту прикру частку, якою я є, не пошкодивши організму, що йому ви служите. Ви повинні змусити громадськість повірити в те, що я не був людиною з погляду примхливої буржуазної умовності, а довести це після того, як пішли в небуття винищувачі демонів і суди над відьмами, може тільки індустрія душі. Правда, там уже не спалюють тіло, щоб урятувати безсмертну душу, — там тільки приголомшують його, розраховуючи на самоспалення обох — і тіла, й душі. То ви хочете віддати мене на поталу до таких рук?

Отож я не прошу у вас — це, м'яко кажучи! — милосердя психіатрії. Виходить, я захищаю перед вами добродіяння права?

Цікаво було б мені знати, чи змогли б ви примирити ваше право із загрозливою непоясненністю мого вчинку, не завдавши йому шкоди і не заплутавшись? Але не турбуйтеся: я утримую свою цікавість у певних межах і вам не треба надміру напружуватися заради мене. А ось вам моє зізнання, що навряд чи здивує вас: як викладач карного права я ніколи не вірив у справедливість карі. На мій невірні й ґрунтувалася, хоч як це парадоксально, моя популярність. Студенти, зрозуміло, відчували цю невірні і вважали її дивною. Але надто великою є потреба молодих юристів плекати постійний сумнів щодо сенсу своєї професії. Та, може, ще більшою є потреба, попри всі сумніви, безтурботно служити цій професії. В цьому немає ніякої суперечності. Сумнів і віра зумовлюють одне одного, і вся система правосуддя опинилася б під загрозою, якби вони розійшлися надто далеко. Щоб запобігти цьому

розходженню і працюють на кафедрах такі люди, як я. Моїм професійним завданням було ці сумніви чітко формулювати, щоб студенти змогли з ними зладнати. Навчитись піддавати сумніву свою професію і плекати такий сумнів постійно — це не тільки визначає фаховий рівень юриста, це необхідна умова його кваліфікації. Моя слава викладача трималась на тому, що я пробуджував сумніви у своїх учнів, аби зробити ці сумніви керованими. І потрібна, звичайно, глибока серйозність при формулюванні цих сумнівів. Зрозуміло, що через те я зазнавав ворожого ставлення, навіть, коли хочете, переслідувань, над якими мені дозволялося до певної міри тріумфувати. Найобізнаніші з моїх противників знали, покладаючись на свій політичний інстинкт, що я конче потрібна людина. Вони знали, що ці сумніви не багато важать проти того факту, що як добрий викладач я сам же таки сприяю їхньому подоланню. Дехто з молодих, можливо, навіть зневажав мене деякий час за це. Але ж під час прогулянок, коли ми вибиралися за місто у джинсах і спортивних куртках, я щоразу обговорював з ними суперечливість своєї позиції і відверто визнавав її. Студенти надовго лишалися вдячні мені. Бо їхні внутрішні суперечності з наближенням випускних іспитів ставали дедалі чіткішими й виразнішими. Вони вдосконалювалися, перетворювалися на академічні суперечності, тобто суперечності похвальні й бажані, ставали елементом юридичної культури, запорукою успішних виступів у суді. Люди, що навчилися сперечатись із справедливістю, дуже легко ставали першокласними адвокатами. І вони не забували про ту перевагу над своїми конкурентами, якої навчились у мене, коли я ставив їм підступні запитання та хитрі пастки. Їхня професія не тільки давала їм більше втіхи, вона, тисячу разів проклята, надовго ставала для них просто священною. Кожен знає, що для канонізації святого конче потрібні послуги адвоката диявола. Мої учні тріумфували над своїми сумнівами, навчившись дозволяти їх собі. Тим самим вони краще виконували свою роботу і могли дозволити собі й дещо інше. Я не маю на увазі збочення (які їм більш не були потрібні) або, скажімо, розпусту чи двоєженство. Я кажу про витонченішу втіху з'являтися в суд у розхристаній сорочці — тепер вони й це могли собі дозволити, не шкодячи своєму підзахисному. Принципове у їхній аргументації вражало глибокою обгрунтованістю, настроювало суддів на високий тон, і вони дивились куди поблажливіше на жалюгідного виродка, що стояв перед ними як обвинувачуваний. Своєю педагогічною діяльністю я сприяв життєздатності права у нашій країні. Виховуючи в обдарованих студентів почуття провини, я навчив їх відчувати втіху і в разі невдачі.

Тут я не брехав, принаймні на словах. Я не лишав жодного сумніву в тому, що поняття справедливості в юриспруденції не має точки опори. Власне, йдеться про поняття справедливості в його чистому вигляді, якому завжди бракувало людяності. Влада має справедливу потребу відкидати геть те, що їй заважає, але вона не схильна робити це сама, і в цьому, коли хочете, є певний прогрес. Вона передоручає ці обов'язки апаратові, що його називає Силою Правосуддя. За яким правом вона владарює і за яким правом їй заважають владарювати — це не викликає запитань, а отже, не підлягає органам правосуддя. Тільки там, де такі запитання виникають, і виступає на перший план ота Сила в мантиї незалежності, для цього вона й існує, і саме вона прирікає ці запитання на різні форми мовчанки. Як ухитряється так зване право обертати незгоду з владою у злочин проти справедливості — це його справа. Ідеться лише про наслідок: спокій для влади. Це питання не справедливості, а питання практики, і якщо її можна врегулювати мовою та засобами правових законів, то тим краще і тим зручніше, а якщо не можна — тоді вже доводиться думати про щось інше. Адже в жодній державі право не є єдиним виразом порядку. Формальну логіку законодавчих актів у дійсності використовують за всіх обставин як фільтр, що має відцідити суперечності, розбити їх логікою законів і

перетворити на злочин проти справедливості ще до того, як вони переростуть в опір. Бунт треба спинити на рівні дрібного злочину, а для цього правосуддя має приховувати навіть від самого себе, що право ніколи не було чимось іншим, як засобом виправдання влади. Заради цієї вірогідності право хоче бути незалежним і спиратись тільки на закон.

А втім, годі вдаватись у теорії. Тепер ви знаєте: я так само мало вірю в благодійність права, як у ласку божевілля. Отож мене не дуже приваблює перспектива познайомитись із законами з другого боку — тобто з боку жертви, а не з боку вершителя правосуддя. Мій вчинок не мав на меті за одним заходом довести мені або комусь іншому свою здатність до провини; якщо він і мав якийсь сенс, то тільки не такий. Мій вчинок має дуже просте пояснення. Я не люблю, коли з мене глузують, любий колего. Тим-то я й застрелив пана Бікеля. Може, назвімо це самозахистом?

Хочу пояснити свою позицію. Я не зобов'язаний цього робити і роблю це тільки заради самого себе. Зрештою, я певен, що мої пояснення залишаться між нами. Не тому, що я надто високої думки про вашу скромність. Навпаки. Ви моїми поясненнями, безперечно, скористалися б, якби вони допомогли вам виплутатися з прикрого становища або якби — віддам вам у цьому належне — вони бодай трохи промовляли на мою користь. Та цього немає, вони й самі за себе не промовляють. Вони, сказати б, узагалі не промовляють. За мій учинок промовляє тільки постріл.

Я, пане колего,— а тепер це буде підтверджено й документами,— дитина так званих простих батьків. Жили вони бідно і хіба тільки зовні, про людське око, зводили кінці з кінцями. Мій батько, паламар у невеликій парафії, надмірно хизувався своєю вірою і був вельми гордий, що служив мало не на очах у самого бога. Ще замолоду він підірвав своє здоров'я і багато років хворів на сухоти. Зрозуміло, що злидні не заважали батькові, а скоріше спонукали його до того, щоб проповідувати справедливість, якої він не знайшов для себе, принаймні в колі своїх підлеглих. А його підлеглими були ми, сім'я. Не раз суботніми вечорами ми втішали голову родини своїми зізнаннями, бо розуміли, що батько, судячи нас, немовби виправдовував своє життя. Ми намагались не зичити йому смерті, та він усе-таки вмер. Мати, що в глибині душі так і не навчилася вірити в будь-що, а найменше — в себе саму, вдалася по його смерті в розпачливу побожність, наче хотіла замолити свої гріхи перед чоловіком, який спаплюжив її життя. Тільки завдяки душевному розладу, що його тоді називали ще істерією, вона пережила чоловіка аж на п'ятнадцять років. Завдяки тій своїй недузі — для нас, дітей, а надто для мене, найстаршого, просто жахливій — їй пощастило виплакати найтяжчу муку замість задушити її в своїй жалюгідній плоті. Мої батьки вважали гріховною хіттю те, що спричинило нашу появу на світ, тому нас, дітей, виховували в глибокій побожності. Всі свої турботи, які вони називали надіями, батьки перекладали на нас, насамперед на мене, і я всю свою молодість дбав тільки про те, щоб не обманути ці їхні надії, щоб спокутувати гріховність свого народження, щоб не тривожити взагалі почуття батьків. Природно, вони зрештою померли таки заради нас, але я спромігся — таке було в мене відчуття — завдяки своїй добрій поведінці відіграти для них у смерті кілька років. Я поводився дуже поштиво, пане колего, та й був до того обдарований, і це ще одна провинка, яку я мав вічно комусь спокутувати. Спершу моїй дальшій кар'єрі допомогла парафія, а пізніше, коли виявилось, що проповідника з мене не вийде, дехто з мирян.

Етапи цієї кар'єри навряд чи треба називати. Про них говорив у своїй хвалебній промові пан декан, їх же зазначено в моїх документах, оскільки я був змушений урвати ту промову. Відчуття права щодо моїх обов'язків, яке я здобув собі в дитячі роки, дуже допомогло мені під час навчання. Моє просування вперед — від блискучого студента до

визначного адвоката й, нарешті, до викладача карного права — не є таємницею ні для мене, ні для вас. Якби існувала Нобелівська премія для юристів, то я спромігся б її здобути. Отож радійте, що скандал на академічному акті мав відгомін порівняно скромних масштабів. А пролунати цей відгомін таки мав, я кажу про це із смутком і звинувачую в цьому не пана декана, а своє з будь-якого погляду жалюгідне життя. Я був для своєї дружини чоловіком, але не другом, був для своїх дітей батьком, якого вони, по суті, не знали, я виснажував своє тіло, але душі у ньому не було. Я вдосконалював свій дух, але радості від цього не мав, а отже, й не відчував пошани до самого себе. Про це я кажу коротко, у вигляді тез, і я не хотів би розвивати їх тут докладніше, бо я ж не новеліст. Сказаного вистачить, щоб дати уявлення про мою «незрілість» — це слово я вживаю за браком кращого і з огиди до подробиць.

Ви тільки спробуйте уявити собі, що настав у моєму житті момент, коли я більше не міг зносити цієї несправедливості і не зміг би прожити з нею ані хвилини довше, коли я втратив бажання бути справедливим до своїх батьків, до їхнього життя й смерті. Це була та сама мить, коли безглуздя мого життя вдарило по мені з уст пана декана словами його хвалебної промови. Мені раптом стало шкода, що я мушу не тільки миритися зі своїм осоружним життям, а й терпіти глум, що вдає із себе велику честь. Тому я так і вчинив. Вихваляючи мене за старанність, шановний доктор, по суті, стверджував безглуздість усього мого життя. Я, власне, нічого не виправив своїм вчинком, бо й не в тім була суть, аби щось виправити, а в тім, щоб у моїй шкурі бути людиною. За досягненнями, які приписав мені пан декан, стояло змарноване життя. Я хотів покінчити з ним. Тому я й вистрелив, і це — кінець усієї історії.

Ви скажете: хай навіть я стріляв у несправедливість, але ж влучив у людину. Ви цим спробуєте розбудити мою совість і розраховуєте на те, що хоч який я божевільний, але докори сумління ще відчувати здатен. Я стріляв не в тінь і вбив не символ, а живу людину — шанованого чоловіка, здібного фахівця з приватного права, голову родини. Я не сумую з цього приводу, я ніби скам'янів — убачайте в цьому цинізм, якщо ви до цього змушені. То був для мене нещадний момент. Я не заперечую, що виявив себе зовсім незрілим, бо ж насправді я й був таким протягом майже всіх п'ятдесяти років моєї вдаваної зрілості. Крізь мою незрілість прорвався вбивчий інстинкт, це так. Від мене вимагали жертв, пане колего, вимагали тихо й безсловесно змиритися зі званням почесного доктора. А я сам зажадав жертви, та ще й з таким скандалом. Мені дуже прикро, але я не розкакуюсь.

Можна зрозуміти, що ви через це вважаєте мене за людину нечуйну. Але то була мить надто сильного перечування, отож коли пан Бікель дістався до моєї першої основоположної праці про реформу карного права, я вже не міг далі терпіти, витяг пістолет і спустив курок. Був такий момент, і я не відмовляюся від нього. Я не сподіваюся, що ви мене зрозумієте. Ви створите власну реконструкцію мого вчинку, подбаєте про її переконливість, про те, щоб вона досягла суддівських вух. Я без заздрощів згоден і на те, щоб ваша ерудиція і ваша чесність постали при цьому у сприятливому світлі. Поділимо роботу: вам я залишаю конструювання, а божевілля беру на себе. Сміливо рятуйте ваше уявлення про справедливість моїм коштом.

Ви запитаєте: а чому все-таки я з'явився на тому торжестві з вогнепальною зброєю в кишені? Виходить, мав якийсь замір, хай і неусвідомлений? Мав, але він не був скерований ні проти пана декана Бікеля, ні проти будь-кого з присутніх, скажімо, проти моєї дружини чи проти якогось ворога. До того дня я жив, як то кажуть, гармонійним сімейним життям, а якщо й мав ворогів, то вони не давали про себе знати. Тепер у мене таких проблем немає. Моя дружина візнає, що гармонію нашого подружнього життя порушено, і почне віднині жити для себе, а

не для мене і моєї професії. Що ж до моїх ворогів, то вам нема до них ніякого діла: ваш виступ у суді має спиратися на міцну основу суспільної ненависті. То чому ж усе-таки, пане колего, такий чоловік, як я, кілька тижнів носить при собі вогнепальну зброю і перекладає її з одного костюма в інший? Чи не тому, що йому, офіцерові війська своєї країни, таку зброю довірено і він зобов'язаний про неї дбати? Та хіба це причина? Якщо уважно вдивитись у причини моєї кар'єри, то стане цілком очевидно, що я мав досить підстав, аби одного чудового дня просто застрелитись. Може, не сьогодні й не завтра, але ж було втішно відчувати вагу металу в своїй кишені і знати, що ти маєш зброю проти огиди, яку викликають у тебе всі оті почесні й успіхи. Самогубство або замах на нього тепер не караються законом — до цього вже дійшла сучасна правосвідомість, до розвитку якої чималих зусиль доклав і я (це слова вашого пана декана). Безперечно, тут відіграло свою роль усвідомлення того, що самовбивство нібито й так достатньо покарано, що це являє собою яскравий приклад самоосуду і є кривавою ілюстрацією змісту злочину й карі. Якби я застосував зброю так, то скоріше зміцнив би, ніж зруйнував, свою репутацію, сказати б, підвів під неї міцний фундамент трагічністю свого кінця. Цього вистачило б, щоб зробити з мене особу загадкову.

Мабуть, я не дуже прагнув такої честі, інакше я колись та знайшов би в собі так звану «силу волі», щоб здійснити бажання своїх батьків, бажання всього суспільства, яке завжди воліє бачити своїх громадян радше мертвими, ніж живими. Замість цього мені спало на думку вистрелити у пана декана, людину, яка на відміну від моєї сім'ї або моїх студентів стоїть дуже далеко від мого відчуття своєї провини, так далеко, що можна вважати його за безстороннього свідка. На полегкість вам, пане колего, скажу: убивство такого далекого знайомого буде явно на користь вашої версії. Діяти відповідально означало б (у моєму розумінні, не у вашому, боронь боже!) стріляти в людину, яка справді зробила мені боляче або з якою я (щоб висловитись не так жалібно) жив у щоденних образливих стосунках. Тоді я просто мусив би довершити правопорушення у тих стосунках, щоб довести свою здатність на такі стосунки, принаймні в цій формі. Навіть і в такому випадку я був би, напевне, «достатньо покараний». Недарма ж за такими підсудними визнають пом'якшувальні обставини: той, кому уривається терпець, є для судді майже людиною. Що ж до мене, то мені, на жаль, терпець ніколи не уривався. У мене варта осуду душа, душа, яка може багато чого в себе всотати, а віддає мало, — і саме цей односторонній обмін речовин зробив мене знаменитим, поважним і меланхолійним. Однією з моїх проблем було моє невміння зближуватися з тими, хто здавався мені близьким. Може, тому, що я добре знав: я нікому й нічим не здатен загрожувати.

Мій вибір пана декана Бікеля жертвою розплати за жахливі прояви того, що в наших колах за звичкою називають добрістю, має свою логіку, хіба не так? Бо коли пан Бікель зачитував мій послужний список, він за кожним словом почав ставати мені все ближчим. Я вже помічав краплини поту на його верхній губі, і вони здавались мені зворушливими, а його сухе покашлювання нагадало мені про мого давно померлого, але чесного дядька. То вже була майже остання мить, щоб його застрелити, бо моя провина, моя добре відома провина, почала в мене на очах огортати його ніби димовою завісою і разом з його промовою хотіла утворити непробивну для кулі оболонку. Наші з ним стосунки почали знову ставати самовбивчими. І я мусив зберегти відстань між нами насильством.

Подумайте, чи не вдасться вам визначити це як убивство в стані афекту. Зрозуміло, що для мене це був подвиг — рватися за межі наперед намальованого шляху. Та, говорячи вашою мовою і мовою ваших експертів-психологів, я діяв не в стані афекту, а *з*адля афекту, і то був єдиний шанс вистрелити не в самого себе, а в когось іншого. Єдиний

раз у житті я випередив свій інстинкт слухняності. Це був акт насильства, я визнаю. Не варто ним пишатися. Та я й не пишаюсь. Але не вистрілити в ту мить означало б підписатися під життєписом, що його запропонував мені пан декан на своєму пергаменті. Ні, й сьогодні я скажу «ні»! Я волю віддати свою долю на суд вашій особистій юридичній невпевненості. Пояснений афект чи зла, холодна байдужість? Шизофренія чи безсоромність? Божевілля чи обміркований злочин? Ви знаєте звичаї нашого суспільства, я вам коротко накидав історію того, що сталося, а ви тепер її перекладайте.

Задля порозуміння між нами признаюся ще в одному (вам на суді це мое зізнання знадобиться так само мало, як і всі інші): мій вчинок у момент його здійснення був, я думаю, осмисленим, принаймні для мене. А ось тепер він, звичайно, видається безглуздим. Не тому, що я розкаявся — такі побожні пориви для мене минулися, — а тому, що я написав вам цього листа. Я не можу не висловитися перед людиною, нехай це й сам прокурор, не можу не виправдатись. Цей лист, звичайно, є визнанням того, що я неспроможний далі мовчати, бо це полишає мене на рівні мого вчинку в будинку конгресів. Постріл був фатальним, але на той шлях, на який він мене скеровує, я ступити не можу, і не тільки тому, що ви обмежите мою свободу пересування. Я просто назажди залишуся кривавим початківцем. «Стрибок у новий вимір», — я не скажу «зла» (це ви кажіть, коли хочете), я скажу «у новий вимір життя», — цей стрибок доконче мав статися того дня — тринадцятого травня. Але говорити про таку можливість ще не означає говорити про мої можливості взагалі. Бо вони для мене, як і раніш, недосяжні. Отож я й розповів вам історію, яка, по суті, є неправдивою.

Той постріл був потрібний, але він мене не змінив — і тут нічого не змінила б навіть і моя мовчанка. Мені лишилося тепер саме почуття остаточної втрати своїх життєвих сподівань, і принаймні хоч це почуття — живе. Я ілюструю його цим листом так, як японці розмальовують акварельними фарбами якийсь пейзаж, що його вони за кілька місяців до того побачили під час мандрівки і накидали в ескізі. Фарби тут не підходять, вони навіть спотворюють спогад. Вони тільки доводять, що в мене є бажання не забувати про те, що сталося. Я стріляв, і відчуття тієї миті я зафіксував у своєму листі до вас. Зберегти його не пощастило, лишився тільки біль від того, що я, мабуть, не та людина, яка може зберегти в собі відчуття. Я втримую у собі принаймні біль від того свого вчинку, цим болем просякнутий весь мій лист, а вам, звичайно, він ні до чого. Я спробував пояснити вам, що я так чи так засуджений. Я не кажу: «достатньо покараний», — кара мене більш не цікавить. Зробіть із неї в суді що зможете. Вас слухатимуть із напруженою увагою. Але хай вас не ображає, що я слухати вас не буду.

Місце, яке ви мені призначите на решту років мого життя — це ваша турбота, тільки ваша. Пане прокуроре, я засуджую вас бути мені батьком. Робіть, як вважаєте за справедливе. Цього разу йтиметься не про вашу смерть. А коли така мить настане, тоді й думайте, як допомогти собі. Мені вашої допомоги не треба.